

Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě*

KLÁRA VLACHOVÁ

BLANKA ŘEHÁKOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Nation, National Identity, and National Pride in Europe

Abstract: This study provides an analysis of national identity in eleven European countries. In the study, national identity is understood as a construct consisting of several elements, four of which are analysed by the authors – territorial identity, the image of the nation, national pride, and love for the nation. With regard to the image of the nation, the authors focus on the elements that define the cultural nation (ethno-nation) and the political nation (state-nation). With regard to territorial identity the authors measure localism, regionalism, patriotism, and cosmopolitanism (or Europeanism). They also measure national pride in relation to culture and the performance of a state. Finally, the authors identify two types of love for the nation – nationalism (or chauvinism) and patriotism.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 4: 489–508

Téma národní identity patří v současných sociálních vědách mezi nejvýznamnější výzkumná témata. Vědci, kteří se tímto tématem zabývají, diskutují často jak o teoretickém obsahu konceptu „národní identita“, tak o možnostech jejího empirického měření. Co se týče teoretického vymezení, *národní identita* je jednou z kolektivních sociálních identit. Lze ji definovat jako pozitivní vztah jedince k jeho národu [Carey 2002].

Z hlediska sociálních věd je *národ* konstrukt. Je to jednak kulturní komunita (*ethnos*) a zároveň komunita politická (*demos*) [Delanty 1998]. Kulturní komunita stojí primárně na sdíleném jazyku,¹ dále pak na historii a kultuře – za příslušníky národa jsou považováni všichni jedinci, kteří hovoří stejným jazykem, sdílejí stejnou historii a kulturu. Politická komunita stojí na občanství – za příslušníky národa jsou považováni všichni jedinci, kteří jsou teritoriálně soustředěni ve státě, jsou jeho občany a mají oprávnění účastnit se politiky a uplatňovat svou suverenitu [Keane 1998].

* Tato studie vznikla v rámci projektu „ISSP 2002 a 2003 – rodina a národ v komparativní perspektivě“, který podpořila Grantová agentura ČR (grant č. 403/02/1500).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Klára Plecítá, Ph.D., a PhDr. Blanka Řeháková, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: plecita@soc.cas.cz, rehakova@soc.cas.cz.

¹ Jazyky jsou považovány za původce národů [Weber 2003]. Ovládání jazyka je nejdůležitějším předpokladem pro to, aby se někdo stal příslušníkem národa. Ovládání jazyka totiž umožňuje komunikaci mezi lidmi, vnímání, porozumění.

Podle Gellnera [Gellner 1993] je národ produktem průmyslové společnosti. Naopak Keane [Keane 1998] tvrdí, že národní identita se začala v Evropě formovat po pádu karolínské říše. Šlechta a duchovní se začali označovat latinským termínem *natio* – národ, aby zdůraznili používání společného jazyka a společnou historickou zkušenost. Termín národ se původně nevztahoval na celou populaci regionu, ale pouze na ty třídy, které si vyvinuly pocit identity založený na jazyku a historii a jednali na jeho základě. Později – od patnáctého století dodnes – jsou za národ považováni lidé, kteří sdílejí společné zákony a politické instituce na určitém teritoriu v rámci pevně vymezených hranic. Podle této novější koncepce je národ *societas civilis* – občanská společnost, tj. politická komunita občanů určitého státu, kteří jsou oprávněni účastnit se politiky a uplatňovat svou suverenitu [Keane 1998].

V moderní společnosti má národní identita tři roviny:

1. individuální – sociálně psychologickou,
2. politicko-systémovou a
3. ideologickou.

V individuální rovině je to zvláštní forma skupinové identity, díky níž se lidé bez ohledu na fyzický kontakt mezi sebou cítí být vzájemně svázáni. Důvody, proč se cítí být vzájemně svázáni, jsou rozmanité – hovoří stejným jazykem, žijí nebo mají vztah k určitému teritoriu, mají společnou historii, stejně interpretují chvíle, kdy národ, ke kterému se řadí, selhal či naopak uspěl, udržují stejné zvyky, V současných společnostech je národní identita jednou z nejvýznamnějších kolektivních identit. Definuje, kým jsme. Zpravidla dominuje nad identitou sexuální, věkovou, třídní, náboženskou, stranickou a jinými identitami a její dominanci lze zaznamenat od té doby, co tradiční sociální skupiny a instituce jako příbuzenská, vesnická či náboženská komunita ztrácejí na významu a rozpadají se.

V politicko-systémové rovině je národ tzv. *societas civilis*. Jako společnost (občanská) je chápán národ, který je soustředěn ve státě [Haller 1997, Keane 1998].² V současném světě převládají národní státy – suverénní geopolitické entity, na jejichž území převládá jeden národ. Národní identita je síla, která udržuje národní stát v celku. Moderní národní stát je souborem institucí umožňujících vládnutí na určitém ohraničeném území. Pro svou stabilitu potřebuje, aby politická komunita, která v něm existuje, sdílela určité společné hodnoty, byla kulturně homogenní a v jejím rámci probíhala komunikace [Deutsch 1966]. Podstatnou součástí moderních států je například sociální stát – konsenzus o něm se snadněji dosahuje tam, kde existuje společná solidarita, a ta je dosažitelnější tam, kde je silná národní identita. Národní identita je nutná k dosahování politických cílů. Slabá národní identita vede ke slabé občanské společnosti [Kuzio 2001].

V ideologické rovině je s národem a národní identitou spjat nacionalismus. V moderním státě se nacionalismem myslí národní ideologie, jejímž obsahem je

² Sociální vědy uplatňují často tzv. metodologický nacionalismus. Mnoho vědců považuje stát za společnost a pracuje s ním jako s jednotkou v komparativních studiích [Wimmer, Glick Schiller 2003].

idea zvláštního historického poslání národa, ospravedlnění jeho vzniku, teritoriálního zakotvení a kulturní jedinečnosti. Podstatou nacionalismu je doktrína, že národ, resp. všechny národy si musejí vládnout samy [Heywood 1994]. Haller [Haller 2000] varuje před používáním termínu nacionalismus pouze v negativním smyslu jako označení pro agresivní ideologii, v níž se vyhraněná národní identita střetává se zájmy či existencí jiných, zpravidla sousedních národů. Lze totiž rozlišovat mezi formativním nacionalismem (zaměřeným na formování nového národa),³ prestižním nacionalismem (zaměřeným na posílení moci a postavení existujícího národa) a expanzivním nacionalismem (imperialismem) [Rejai 1991]. Ani Gellner [Gellner 1993] nehovoří o nacionalismu pouze jako o negativní ideologii, nacionalismů podle něj existuje mnoho.

Lze rozlišit tyto prvky národní identity [Haller 2000, Carey 2002]:

1. **Obraz národa** a vědomí určitých charakteristik národa – co se týče obrazu národa a vědomí jeho charakteristik, existují dva modely [Meinecke 1907, Weigert et al. 1986, Haller 2000]: 1. *etnický* či *kulturní národ* (ethnos), kdy jsou za příslušníky národa považováni ti, co žijí po generace na určitém území a sdílejí určité zvyky a kulturu od dětství (jazyk, náboženství), a 2. *státní národ* (demos), kdy příslušnost k národu je primárně založena na politických kritériích, zejména na občanství a respektu k politickým institucím daného státu.⁴ Model kulturního národa je považován za tradiční a konzervativní, model státního národa za moderní a progresivní. Podle teorie komunitarianismu je však demos považován za vyjádření ethnosu – politika je vyjádřením etického života občanů, kteří tvoří kulturní komunitu [Delanty 1998].
2. **Vazba k národnímu státu** v kontextu ostatních geografických a vládních entit. Lidé se cítí být vázáni ke svému sousedství, sídlu (vesnici, městu), kraji, zemi (státu), kontinentu atd. Nejvyšší entita, k níž se lidé cítí být vázáni, se nazývá koncová identita [terminal identity, Deutsch 1966; Peters, Hunold 1999]. Od entity, s níž je poji koncová identita, jsou pak lidé zpravidla ochotni přijímat výkon vládní moci. Na koncept „koncové identity“ navazuje koncept „dvojí podřízenosti“ [double allegiance, Van Kersbergen 2000]. Jedinci se mohou cítit vázáni k dvěma a více entitám, vazba k jedné nevylučuje vazbu k druhé – např. vazba k národnímu státu nemusí vylučovat vazbu k Evropské unii. Marks [Marks 1999] proto na-

³ I v Evropské unii existuje formativní nacionalismus – snaha o zformování evropského supranároda svého druhu.

⁴ S těmito modely národa koresponduje dělení na národ *evropský* a *americký* (v Evropě mnohé národy opírají svou existenci o kulturní dimenzi a dlouho hledaly svůj stát, v Americe vznikaly státy bez kulturní dimenze), *německý* a *francouzský* (německý je lingvistická a kulturní entita a vznikl v kontextu napoleonských válek, francouzský je politická entita a vykrytalizoval jako sjednocená a nedělitelná kolektivita za francouzské revoluce z překonání třídních, náboženských, regionálních a etnických rozdílů), *východní* a *západní* (východní je organická, na etnických principech založená komunita, západní je společenství lidí žijící na jednom území, pod společnou vládou a zákony; západní model je modelem středních vrstev, východní model modelem intelektuálů) [Kohn 1955, Smith 1991, Haller 2000].

vrhuje tři typy teritoriální identity: mnohonásobná, exkluzivní a žádná. Tyto tři typy identity tvoří trojúhelníkový prostor a většina lidí se nachází uvnitř tohoto prostoru – mají vzájemně inkluzivní teritoriální identity.

3. *Národní hrdost* a stud – city, které jedinec cítí ke svému národu. Jsou výsledkem úspěchů a neúspěchů národa.
4. *Pocit věrnosti a lásky k národu* – patriotismus a nacionalismus. Patriotismus je vnímán pozitivně, nacionalismus má převážně negativní konotace. Zatímco patriotismem se myslí pocit věrnosti a lásky k národu, nacionalismem je míněn pocit věrnosti a lásky k národu spolu s vymezením se k národům jiným. Patriotismus je však podstatnou podmínkou nacionalismu, lze jej považovat za slabší formu nacionalismu [Heywood 1994].
5. *Přípravenost jednat ve prospěch národa* – zejména bojovat za svou zemi. Existují národy, které jsou připraveny jednat za svou zemi více než jiné, a příčiny této ochoty či neochoty jsou spatřovány v historii. Mezi ty, kteří jsou za svou zemi připraveni bojovat, patří v Evropě Britové, Španělé, Francouzi, Švédí, Finové, Dánové, Poláci a Irové.

V této stati se budeme z těchto pěti prvků národní identity věnovat čtyřem – obrazu národa, teritoriální identitě, národní hrdosti, patriotismu a nacionalismu v komparativní perspektivě tak, jak byly zkoumány v rámci mezinárodního šetření ISSP 1995 – Národní identita. Z rozsáhlého mezinárodního souboru bylo pro účely naší studie do analýzy zařazeno jedenáct evropských zemí, u nichž existuje předpoklad, že se budou z hlediska obrazu národa, teritoriální identity, národní hrdosti a míry patriotismu či nacionalismu lišit, neboť vykazují různou míru národnostní homogenity či heterogenity, geografické lokace, teritoriální stability a správní kontinuity:⁵

- Členské země EU – Itálie, západní Německo, východní Německo, Rakousko, Španělsko a Velká Británie. Itálie, Německo a Rakousko jsou národnostně relativně homogenní země, Španělsko a Británie naopak země národnostně nehomogenní. Španělsko je zemí členěnou na 19 autonomních společenstev.⁶ Žije zde významná katalánská minorita a také minorita galicijská a baskická. Tyto minority žijí ve vlastním autonomním společenstvu. Katalánci a Baskové usilují o secesi od Španělska. Británie je taktéž zemí se silným regionálním členěním, které se opírá o národnostní princip – Anglie a Wales, a Skotsko. Německo bylo rozděleno na dva státy v roce 1949 a znovu sjednoceno v roce 1990.

⁵ Výběry pro šetření ISSP 1995 byly v každé zemi prováděny jinak. Šlo o komplexní náhodné výběry. Šetření probíhala během roku 1995 s výjimkou Slovenska (1996) a Slovinska (1994). Počet respondentů a vymezení populace: Česká republika: 1111 respondentů od 16 do 75 let, Rakousko: 1007 respondentů od 14 let, Německo: 1282 respondentů ze západní části, 612 z východní části od 18 let, Velká Británie: 1058 respondentů od 18 let, Maďarsko: 1000 respondentů od 18 let, Itálie: 1094 respondentů od 14 let, Norsko: 1527 respondentů od 16 do 79 let, Polsko: 1598 respondentů od 18 let, Slovensko: 1388 respondentů od 18 let, Slovinsko: 1036 respondentů od 18 let, Španělsko: 1230 respondentů od 18 let.

⁶ Comunidades autonomas.

- Země, které se staly členy EU v roce 2004 – Česká republika,⁷ Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko. Zatímco Česká republika, Maďarsko, Polsko jsou národnostně relativně homogenní země, na Slovensku žije významná maďarská minorita a ve Slovinsku minorita srbská a chorvatská. Česká republika a Slovensko byly zeměmi federativního Československa, které se rozdělilo v roce 1992. Slovinsko se v roce 1991 odtrhlo od federativní Jugoslávie.
- Země, která odmítla členství v EU – Norsko, jež je národnostně značně homogenní zemí.

Výsledky analýz

1. Národní identita v kontextu teritoriálních identit

Národní identita byla ve výzkumu ISSP 1995 měřena v první řadě jako teritoriální identita.⁸ Podle vztahu k čtvrti/vesnici, městu, regionu, státu a kontinentu (Evropě) měl výzkum v Evropě rozlišit lokalisty, regionalisty, patrioty a Evropany. Ve většině zemí, které vstoupily do naší analýzy, *mezi teritoriálními identitami převažovala identita se státem* (tabulka 1). Analýza četností ukazuje, že nejčastěji vyjadřovali identitu se státem Maďari, Norové, Poláci a Slovinci, překvapivě nejméně patriotů bylo v Británii. V Maďarsku a na Slovensku bylo velké procento respondentů, kteří měli blízký vztah k Evropě (94 % a 81 %), zatímco ve Velké Británii mělo blízký vztah k Evropě jen 22 % respondentů. Španělsko – země s výrazným regionálním členěním – se vyznačovalo mezi analyzovanými zeměmi nejsilnější lokální a regionální identitou.

Existuje hypotéza, že národnostní menšiny se vyznačují odlišnou teritoriální identitou než většinové populace. Národnostní minority se častěji identifikují s nejbližším teritoriem, ve kterém žijí – vesnicí, městem, regionem, případně s entitou přesahující národní stát (zejména pokud jde o minoritu žijící mimo svůj vlastní národní stát). V rámci námi vybraných jedenácti zemí však bylo testování této hypotézy obtížné. Co se týče šetření ISSP 1995 – Národní identita, ve Španělsku nebyla národnost zjišťována, v Británii byli Angličané, Welšané a Skotové řazeni do jediné kategorie, a národnosti byly tedy k dispozici pouze pro Slovinsko a Slovensko. Detailnější analýza slovinské populace ukázala, že v této zemi se národnostní menšiny svou teritoriální identitou neliší od majoritní populace. Naopak na Slovensku se maďarská menšina od slovenské majority svou teritoriální identitou liší v identifikaci se Slovenskem. Ke slovenskému státu má „velmi blízký“ a „blízký“ vztah 91 % Slováků a Maďarů jen 72 %.

⁷ Výsledkům za Českou republiku se již věnovali Nedomová a Kostecký [Nedomová, Kostecký 1997].

⁸ V roce 2003 byla v rámci ISSP národní identita měřena v kontextu nejen teritoriálních, ale i jiných identit.

Tabulka 1. Teritoriální identita

	Čtvrť/ vesnice	Město	Okres	Stát	Evropa
Německo – západní	72,6	70,5	64,9	79,0	58,3
Německo – východní	75,8	75,8	74,4	81,3	59,2
Velká Británie	63,8	54,9	49,3	69,8	21,9
Rakousko	83,1	83,5	88,5	90,1	68,4
Maďarsko	79,3	84,0	86,2	96,4	94,2
Itálie	68,0	82,2	79,8	87,5	68,4
Norsko	51,0	69,6	79,1	94,4	57,6
Česká republika	82,5	87,6	69,2	91,1	78,5
Slovinsko	77,4	82,3	78,5	93,0	69,3
Polsko	73,3	73,1	62,8	93,1	69,4
Španělsko	87,6	92,4	90,4	89,5	62,3
Slovensko	84,3	84,7	73,3	89,4	81,4

Pramen: ISSP 1995

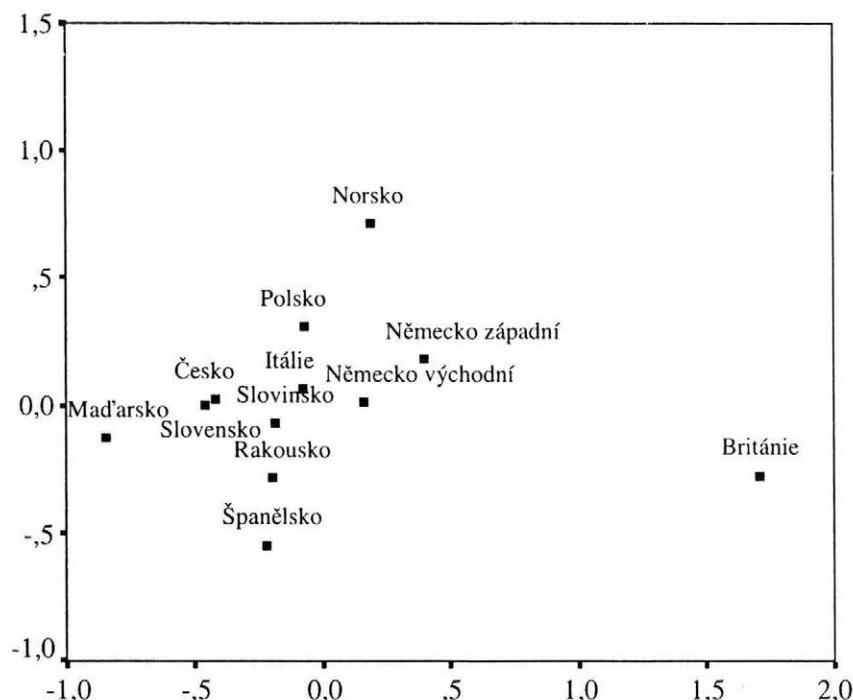
Poznámka: Procenta odpovědí „velmi blízký vztah“ a „blízký vztah“.

Jaký je vztah mezi jednotlivými teritoriálními identitami? Je kosmopolitní (evropská) identita v rozporu s identitou národní, nebo se s ní pojí? A je národní identita v rozporu s identitou regionální a lokální, nebo stojí na těchto identitách k bližšímu teritoriu? Abychom zjistily, do jaké míry jsou jednotlivé teritoriální identity komplementární či konkurenční, byly vztahy k čtvrti/vesnici, městu, okresu, státu a kontinentu dále pro jednotlivé země analyzovány pomocí faktorové analýzy (tabulka P1 viz přílohu).⁹

Faktorová analýza extrahovala v západním i východním Německu, Maďarsku, Itálii, Norsku a České republice dva faktory. V obou částech Německa, Itálii, Norsku a České republice je první faktor sycen položkami čtvrt/vesnice a město, druhý položkami stát a kontinent. V Maďarsku byl navíc první faktor sycen i položkou region. Extrakce dvou faktorů, tj. dvou dimenzí teritoriální identity, znamená, že v těchto zemích byly nalezeny konkurenční teritoriální identity. Proti sobě zde do určité míry stojí lokalisté a regionalisté na straně jedné a patrioti a kosmopolité na straně druhé. Ve Velké Británii, Rakousku, Slovinsku, Slovensku, Polsku a Španělsku extrahovala faktorová analýza jeden faktor. Extrakce pouze jediného faktoru znamená, že v těchto zemích lze hovořit o komplementárních (doplňujících se) teritoriálních identitách. V obou případech však lze říci, že národní identita není v opozici k identitě evropské.

⁹ Byla použita extrakční metoda hlavních komponent a rotační metoda varimax s Kaiserovou normalisací. Kritériem pro zahrnutí faktoru bylo charakteristické číslo větší než 1.

Graf 1. Teritoriální identita: patriotismus a evropanství vs. lokalismus a regionalismus, graf vzdáleností

Pramen: ISSP 1995

Z procent uvedených v tabulce 1 byla spočítána pomocí euklidovské metriky matice vzdáleností mezi jednotlivými zeměmi a tato matice vstoupila do vícerozměrné škálovací procedury¹⁰, která zobrazila analyzovaný soubor zemí do prostoru o dvou dimenzích a odhalila vztahy mezi zeměmi, které nejsou na první pohled z tabulky 1 patrné (viz graf 1). Podle první dimenze (vodorovná osa) se země liší více než podle druhé dimenze (svislá osa). První dimenze proti sobě staví Maďarsko, které má nejsilnější vztah k Evropě a ke státu, a Velkou Británií, která má k Evropě a ke státu vztah nejslabší. Z toho lze usoudit, že určujícím obsahem první dimenze je

¹⁰ Byla použita procedura Proxscal z SPSS verze 11. Cílem mnohorozměrného škálování je nalézt reprezentaci daných objektů, zde zemí, v prostoru s co nejmenším počtem dimenzí. V mnoha případech lze dimenze také interpretovat a použít je k dalšímu pochopení dat. Každý objekt je reprezentován bodem ve vícerozměrném prostoru. Body jsou umístěny do prostoru tak, aby vzdálenosti mezi dvojicemi bodů měly co nejsilnější vztah k podobnostem mezi dvojicemi objektů. To znamená, že dva podobné objekty jsou reprezentovány dvěma body, které jsou blízko u sebe, a dva nepodobné objekty jsou reprezentovány dvěma body, které jsou daleko od sebe.

vztah k Evropě a ke státu. Určujícím obsahem druhé dimenze je vztah ke čtvrti/vesnici, k městu a okresu. Norsko má slabší vztah k těmto entitám než Španělsko.

Česká republika je vzhledem k teritoriální identitě nejpodobnější Slovensku. V obou zemích existuje silná národní a evropská identita, i když slabší než v Maďarsku. Silou identity lokální a regionální se řadí někam do středu mezi Španělsko a Norsko. Velká Británie je velmi nepodobná všem ostatním zemím. Působí to zejména její extrémně nízká identifikace s Evropou (viz tabulku 1), se kterou Britové ztotožňují zejména Evropu kontinentální, od níž je Británie geograficky separována. Zajímavým zjištěním je, že pokud bychom u grafu vzdáleností převrátili osu x, dostali bychom jakousi metaforu mapy Evropy, na níž té skutečné nejméně odpovídají pozice Itálie a Slovinska.

2. Obraz národa: *ethnos a demos*

Převažuje-li mezi teritoriálními identitami identita se státem, znamená to, že populace analyzovaných zemí vnímají národ své země spíše jako státní národ než národ kulturní – etnonárod? Koncepty státního národa a kulturního národa byly ve výzkumu ISSP 1995 měřeny pomocí následujících položek [Haller 2000]:

státní národ – mít občanství dané země, respektovat politické instituce a zákony dané země, *kulturní národ* – být narozen v dané zemi, žít v dané zemi po většinu své-

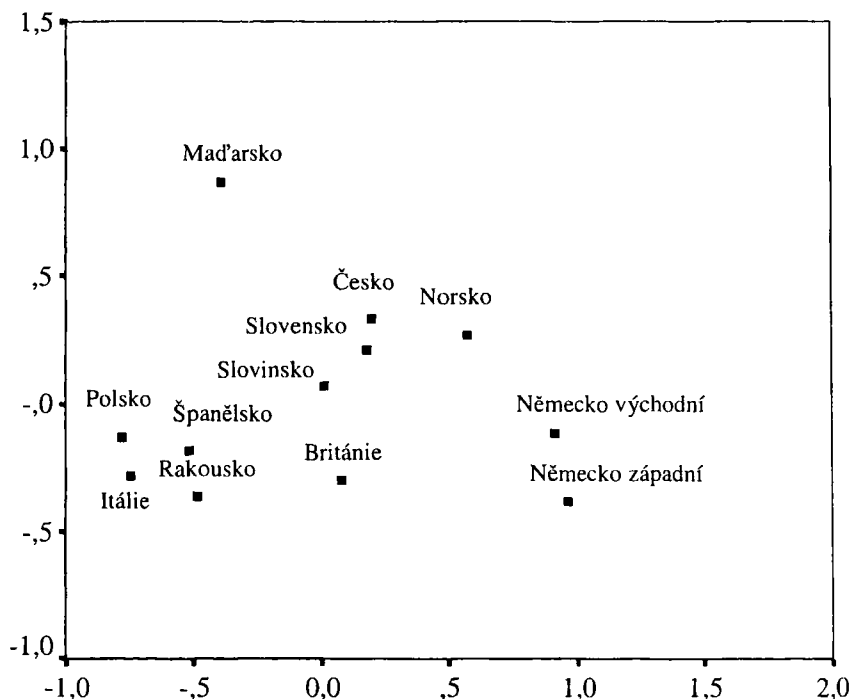
Tabulka 2. Prvky tvořící obraz národa

	Být narozen v dané zemi	Mít občanství	Žít v zemi většinu života	Umět jazyk	Být křesťanem	Respekt. politické instituce a zákony	Cítit se členem národa
Německo – západní	50,7	78,0	63,3	89,8	33,8	92,4	75,9
Německo – východní	56,5	83,4	68,1	87,6	21,7	88,0	74,6
Velká Británie	78,2	86,4	75,7	87,6	33,9	86,8	77,7
Rakousko	70,5	89,5	77,7	93,4	52,6	91,6	92,1
Maďarsko	68,3	76,4	77,2	97,0	35,9	64,0	98,5
Itálie	78,6	83,0	84,6	86,0	53,2	88,0	91,5
Norsko	62,2	87,9	71,4	96,0	21,4	96,7	90,4
Česká republika	71,0	84,7	80,3	94,8	23,1	85,0	92,5
Slovinsko	69,1	83,2	77,1	94,3	33,8	86,7	91,8
Polsko	81,7	87,2	82,9	91,5	52,1	85,1	97,0
Španělsko	78,0	82,3	83,0	82,0	46,7	88,4	88,9
Slovensko	65,3	85,4	76,8	92,5	27,0	87,5	94,6

Pramen: ISSP 1995

Poznámka: Procenta odpovědí „velmi důležité“ a „důležité“.

Graf 2. Kulturní vs. státní národ, graf vzdáleností

Pramen: ISSP 1995

ho života, umět mluvit jazykem dané země, být křesťanem, mít (národ) předky, cítit se (příslušníkem národa).

Analýza četností ukazuje, že v analyzovaných zemích je za příslušníka daného národa považován nejčastěji ten, kdo respektuje zákony a instituce dané země, má občanství dané země, umí jazyk a cítí se příslušníkem daného národa [cf. Haller 2000]. Položky definující obraz státního a kulturního národa byly dále analyzovány pomocí faktorové analýzy zvlášť pro každou zemi. Faktorová analýza extrahovala jeden faktor v západním Německu, východním Německu, Itálii, Španělsku a Velké Británii, dva faktory v ostatních zemích. *V žádné ze zemí však nebyl odhalen obraz státního či kulturního národa*, tj. státní národ spočívající na občanství a respektu k politickým institucím dané země a kulturní národ spočívající na narození v dané zemi, narození z předků pocházejících z dané země, prožití života v dané zemi, národním cítění, jazyku a křesťanství. To odpovídá i Hallerovu [Haller 2000] zjištění. *Populace jednotlivých analyzovaných zemí mají představu národa země, ve které žijí, složenou jak z prvků definujících kulturní národ, tak z prvků definujících státní národ*. Nalezneme však rozdíly v tom, jak velkou váhu populace přikládají jednotlivým prvkům.

Z procent z tabulky 2 byly opět určeny vzdálenosti mezi jednotlivými zeměmi a škálovací metoda zobrazila země do dvoudimenzionálního prostoru, jak ukazuje

graf 2. První dimenze (vodorovná osa) řadí země na škále podle důrazu kladeného na kulturní prvky národa (zejména na položky „být narozen v dané zemi“ a „být křesťanem“), druhá podle důrazu kladeného na státoprávní prvky národa (zejména na položku „respektovat politické instituce a zákony“).

První dimenze proti sobě staví západní a východní Německo na jedné straně a Polsko a Itálii na straně druhé. Tyto dvě skupiny zemí se hlavně liší v názorech na důležitost narození v daném státě, žít v něm většinu života, cítit se příslušníkem národa, být křesťanem. Tyto položky se zdají důležité pro větší procento respondentů z Polska a Itálie než z Německa. Druhá dimenze vyděluje Maďarsko. Působí to hlavně položka, která zjišťuje důležitost respektu k politickým institucím a zákonům dané země. Důležitost této položky v obrazu maďarského národa pociťuje jen 64 % maďarských respondentů, zatímco v ostatních zemích je to alespoň 85 % respondentů. Česká republika, která patří mezi země s nejmenším důrazem na důležitost položky „být křesťanem“, je opět nejpodobnější Slovensku. Země, v nichž je silná katolická církev – Polsko, Itálie, Rakousko a Španělsko, které se umístily v levém dolním rohu grafu 2 – naopak kladou ze všech sledovaných zemí nejsilnější důraz na význam položky „být křesťanem“. Překvapivě však mezi nimi chybí Slovensko.

Celkově analýza vzdáleností opět potvrzuje, že obrazy jednotlivých národů se v různém poměru skládají jak z *kulturních prvků*, tak *státoprávních prvků*. Jak ukazuje graf 2, obraz polského, italského, maďarského, španělského a rakouského národa tvoří kulturní prvky v mnohem větší míře než obraz německého či norského národa. Obraz italského, rakouského, britského, německého, španělského a polského národa však zároveň v mnohem větší míře utvářejí také státoprávní prvky, na rozdíl od národa maďarského. V rámci těchto jedenácti analyzovaných zemí tedy těžko můžeme hovořit o dichotomiích kulturní národ – státní národ či východní národ – západní národ.

3. Národní hrdost

Národní hrdost je pozitivní cit, který jedinec cítí ke svému národu. Je sycena u každého národa jeho úspěchy a podkopávána neúspěchy. Národní hrdost byla ve výzkumu měřena v konkrétních oblastech – fungování demokracie, politický vliv země ve světě, ekonomické výsledky, systém sociálního zabezpečení, výsledky v oblasti vědy a techniky, úspěchy ve sportu, umění a literatuře, ozbrojené síly, historie země a spravedlivé a rovnoprávné zacházení se všemi skupinami ve společnosti.

Analýza procent (tabulka 3) ukázala, že *zdrojem národní hrdosti jsou častěji výkony kultury* – umění a literatura, sport, věda a technika, a historie. *Méně často jsou zdrojem národní hrdosti výkony státu* – fungování demokracie a ekonomiky, politický vliv ve světě a systém sociálního zabezpečení. Z analýz četností a vzdáleností¹¹ plyne, že populace, resp. národy, které prožily změny států, systémů vládnutí i ekono-

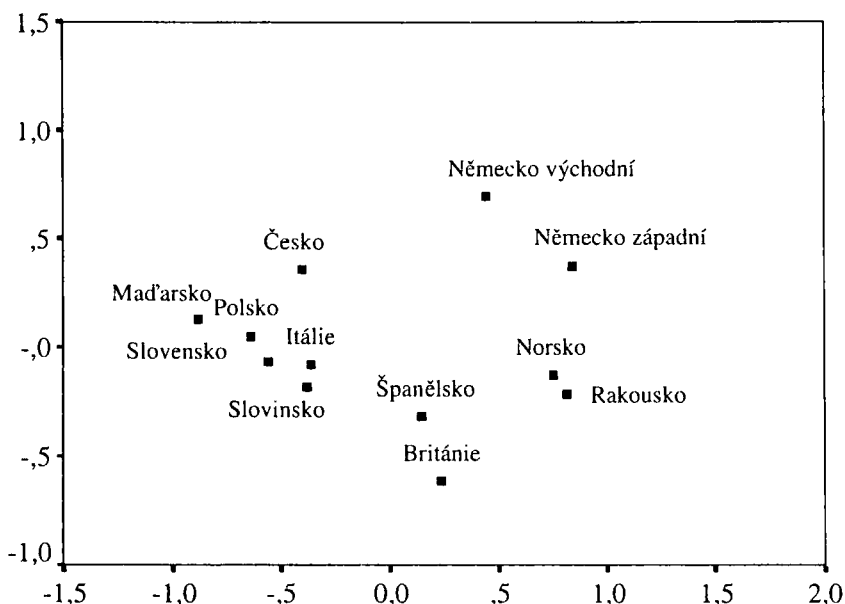
¹¹ Byl použit stejný postup jako u předchozích baterií.

Tabulka 3. Národní hrdost – specifické oblasti

	Fungování demokracie	Politický vliv ve světě	Ekonomické výsledky	Systém sociálního zabezpečení	Výsledky vědy a techniky	Výkony ve sportu	Umění a literatura	Ozbrojené síly	Historie	Zacházení se všemi skupinami obyvatel
Německo – západní	67,5	59,9	82,6	72,1	81,7	67,9	69,0	31,1	33,7	37,8
Německo – východní	34,4	62,4	82,8	39,4	87,1	81,0	80,8	27,9	30,9	25,4
Velká Británie	66,5	53,8	42,8	47,7	88,0	75,7	79,3	87,6	89,0	52,7
Rakousko	71,2	62,4	82,1	83,0	85,9	86,9	80,8	47,6	81,8	59,9
Maďarsko	19,9	17,5	9,0	7,3	77,8	88,0	88,4	28,4	72,5	43,3
Itálie	26,2	23,3	40,2	28,2	82,7	90,7	95,9	44,5	90,1	22,2
Norsko	79,9	77,6	79,6	61,6	80,2	90,9	74,4	42,9	79,6	45,9
Česká republika	34,0	50,3	41,6	18,2	59,9	72,0	84,6	18,4	90,9	20,1
Slovinsko	21,2	29,1	34,2	30,1	64,4	92,8	81,0	59,5	79,4	41,4
Polsko	24,8	35,1	27,9	16,3	57,5	44,1	70,0	58,2	80,5	32,8
Španělsko	53,8	40,3	41,3	53,5	71,4	89,7	87,7	59,7	83,5	60,7
Slovensko	21,5	18,5	30,9	22,2	50,5	69,6	78,7	52,4	81,3	27,0

Pramen: ISSP 1995

Poznámka: Procenta odpovědí „velmi hrdý“ a „poměrně hrdý“.

Graf 3. Národní hrdost, graf vzdáleností¹²

Pramen: ISSP 1995

mických systémů (východní Německo, Maďarsko, Česká republika, Polsko, Slovensko, Slovinsko) jsou méně hrdé na výkony státu než populace, resp. národy, které delší dobu žily na stejném teritoriu, v tomtéž systému vládnutí i ekonomickém systému. Do této skupiny se však přiřadila i populace Itálie vyjadřující rovněž malou hrdost na fungování demokracie, která je zde, na rozdíl od postkomunistických zemí, které procházely v devadesátých letech mnohodimenzionální transformací, důsledkem nestability politického systému [Smith, Jarkko 2001]. Proto se Itálie v grafu 3 nachází v blízkosti Polska, Slovinska a Slovenska.

Z grafu vzdáleností (graf 3) je však patrné, že Česká republika se od ostatních bývalých socialistických zemí vzdaluje a také východní Německo je mnohem podobnější Německu západnímu než kterékoliv z bývalých zemí socialistického bloku. Česká republika a východní Německo jsou v porovnání s ostatními bývalými socialistickými zeměmi více hrdé na fungování demokracie, politický vliv ve světě a ekonomické výsledky. Vzhledem k době sběru dat však v České republice může být tento výsledek ovlivněn mýtem úspěšné transformace, který v české společnosti působil do konce roku 1996, a ve východním Německu pocitem ze sjednocení

¹² V tomto grafu dimenze nepojmenováváme. Vzhledem k tomu, že jde o graf zobrazující distanci objektů, nemusí být dimenze snadno pojmenovatelné. Vodorovná dimenze škáluje země od hrdosti na kulturu po hrdost na stát kromě ozbrojených sil, svislá pak podle míry hrdosti na ozbrojené síly.

a z ekonomické podpory východních spolkových zemí, ještě předtím, než se dostavila ekonomická stagnace.

Populace zemí, které mají sociálně-tržní hospodářství, jako západní Německo, Norsko, Rakousko, jsou více hrdé na systém sociálního zabezpečení, než populace ostatních zemí. Populace Velké Británie, která patří dosud mezi vojenské velmoci, je v porovnání s ostatními zeměmi výrazně více hrdá na ozbrojené síly. Naopak nejméně hrdá je na ozbrojené síly populace České republiky, dále východního Německa, Maďarska a západního Německa. V Německu je malá hrdost na ozbrojené síly, podobně jako malá hrdost na historii vysvětlována pocitem válečné viny [Smith, Jarkko 2001]. V České republice a v Maďarsku je malá národní hrdost na ozbrojené síly způsobena nízkou prestiží armády v době nedemokratického systému vládnutí.

4. Patriotismus a nacionalismus

Patriotismus a nacionalismus byly ve výzkumu měřeny pomocí baterie o pěti položkách.¹³ Tři měřily nacionalismus.¹⁴

- Svět by byl lepší, kdyby se lidé z jiných zemí více podobali (respondentova národnost).
- Obecně vzato, (respondentova země) je lepší země než většina jiných.
- Lidé by měli svoji zemi podporovat, i když je v nepravu.

Dvě byly věnovány patriotismu:

- Raději bych byl občanem (země respondenta) než kterékoli jiné země na světě.
- Když si moje země vede dobře v mezinárodních sportovních utkáních, jsem hrdý na to, že jsem (respondentova národnost).

Co se týče nacionalistických (šovinistických) výroků, velmi vysoké procento souhlasných odpovědí se u výroků „Svět by byl lepší, kdyby se lidé z jiných zemí více podobali (respondentova národnost)“ (položka A) a „Obecně vzato, (respondentova země) je lepší země než většina jiných“ (B) objevuje v Rakousku, a pouze u druhého z nich v Norsku a ve Velké Británii. S výrokem „Lidé by měli svoji zemi podporovat, i když je v nepravu“ (C) souhlasí velké procento respondentů v Maďarsku, Polsku, Slovinsku a Španělsku.

Rozmístění zemí do dvourozměrného prostoru znázorňuje graf 4. Obsah první dimenze určují patriotistické položky, obsah druhé dimenze je definován nacionalistickými (šovinistickými) položkami. První dimenze proti sobě staví Rakousko a západní Německo. Rakousko leží poněkud stranou od ostatních zemí, což je způ-

¹³ Baterie měla v dotazníku šest položek, avšak šestá položka: „V současnosti jsou v (respondentova země) některé věci, za které se stydím“, byla z analýzy vynechána, protože byla formulována negativně a nebyla vždy respondenty správně pochopena. Podobně tuto položku vynechávají např. i Smith a Jarkko [Smith, Jarkko 2001].

¹⁴ Haller [1996] nepovažuje tyto položky za indikátory nacionalismu, ale za *indikátory šovinismu* – přezíravosti k jiným národům.

Tabulka 4. Nacionalismus (šovinismus) a patriotismus

	A	B	C	D	E
Německo – západní	19,5	37,4	16,7	66,3	48,4
Německo – východní	20,2	35,9	25,0	73,4	64,7
Velká Británie	29,7	54,5	23,6	71,8	75,7
Rakousko	57,8	67,6	39,2	85,2	77,6
Maďarsko	25,3	26,7	60,4	87,2	89,3
Itálie	23,1	38,6	38,0	63,1	78,6
Norsko	23,3	67,2	26,3	77,8	81,6
Česká republika	16,3	23,4	35,9	73,2	86,3
Slovinsko	28,4	27,8	54,0	78,3	92,8
Polsko	31,5	37,9	56,8	87,3	91,1
Španělsko	32,5	36,1	46,9	72,8	79,1
Slovensko	17,4	23,2	29,9	69,1	86,3

Pramen: ISSP 1995

Poznámka:

A. Svět by byl lepší, kdyby se lidé z jiných zemí více podobali (respondentova národnost).

B. Obecně vzato, (respondentova země) je lepší země než většina jiných.

C. Lidé by měli svoji zemi podporovat, i když je v nepravu.

D. Raději bych byl občanem (země respondenta) než kterékoliv jiné země na světě.

E. Když si moje země vede dobře v mezinárodních sportovních utkáních, jsem hrdý na to, že jsem (respondentova národnost).

Procenta odpovědí „naprosto souhlasím“ a „spíše souhlasím“.

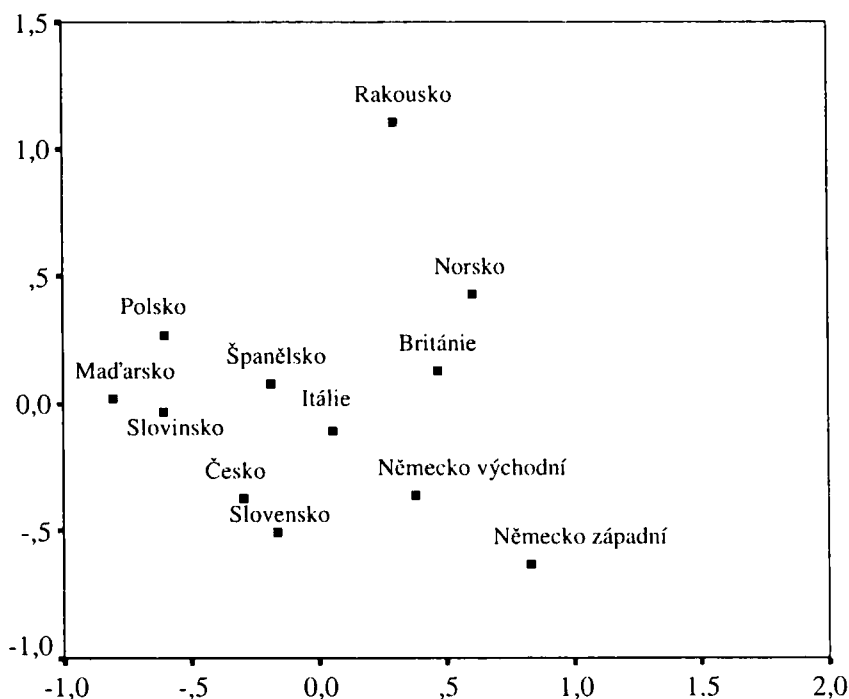
sobeno právě postojem jeho obyvatel ke zmíněným nacionalistickým (šovinistickým) položkám. Rakousku je nejbližší Norsko a Velká Británie, nejvzdálenější mu je západní Německo, Slovensko a Česká republika.

Druhá dimenze proti sobě staví západní Německo a Maďarsko. Maďarsko, Polsko a Slovinsko mají vysoká procenta souhlasu s patriotistickými výroky „Raději bych byl občanem (země respondenta) než kterékoliv jiné země na světě“ (D) a „Když si moje země vede dobře v mezinárodních sportovních utkáních, jsem hrdý na to, že jsem (respondentova národnost)“ (E), a to výrazně více než populace západního Německa, která se s těmito výroky tolik neztotožňuje.

Lze tedy říci, že ze souboru analyzovaných evropských zemí se jako největší nacionalisté, lépe řečeno šovinisté, jeví zejména Rakušané, a dále pak Norové¹⁵

¹⁵ O norském nacionalismu (šovinismu) více Knudsen (1997) a Hjenm (1998).

Graf 4. Patriotismus vs. nacionalismus (šovinismus)

Pramen: ISSP 1995

a Britové, zatímco největšími patrioty jsou podle naší analýzy Maďaři, Poláci a Slovinci.

Závěr

Co národ, to jiná národní identita. Populace jedenácti analyzovaných evropských zemí mají společné to, že se, co se teritoriálních identit týče, nejvíce identifikují s národním státem. V některých zemích je tato identita komplementární s jinými teritoriálními identitami, v jiných – Německu, Maďarsku, Itálii, Norsku a České republice – naopak lokální a teritoriální identita vstupuje do konkurence s identitou národní a kosmopolitní (evropskou). Máme zde co dočínění s post-národní identitou – identifikací s hodnotami a problémy, které existují za hranicemi národních států. Nejvíce se se státem a zároveň s Evropou identifikují Maďaři, jako vlažní patrioti a vlažní Evropané se projeví Britové. Španělé se naopak vyznačovali velmi silnou lokální a regionální identitou. Přestože se identita se státem ukázala jako dominantní, v žádné z analyzovaných zemí nebyl nalezen čistý státní národ, a naopak ani čistý kulturní národ.

Obrazy jednotlivých národů se v představách obyvatel jednotlivých zemí v různém poměru skládaly jak z kulturních prvků, tak ze státoprávních prvků. Prvky kulturního národa však velmi málo definovaly národ a prvky státního národa velmi málo definovaly národ maďarský. V rámci jedenácti námi analyzovaných zemí tedy těžko můžeme hovořit o dichotomiích kulturní národ – státní národ či východní národ – západní národ, a výsledky analýzy popřely i dichotomii německý národ – francouzský národ.

Jako silnější zdroj národní hrdosti se projevila kultura – umění a literatura, sport, věda a technika, a historie. Kultura (vysoká kultura) je jádrem národní identity, tvrdí Gellner [Gellner 1993]. Pouze vysoké kultury mohou přežít a udržovat existenci národa, to i tehdy, pokud stát jako obránce národa selhává. Stát se ostatně ukázal jako slabší zdroj národní hrdosti. Zánik státu či secese, změny systému vládnutí, ekonomického systému, vládní nestabilita apod. se odrážejí v nižší národní hrdosti ve východním Německu, Maďarsku, České republice, Polsku, Slovensku, Slovinsku a Itálii. Maďaři, Poláci a Slovinci se však přesto v tomto souboru jedenácti zemí ukázali jako největší patrioti, zatímco největší šovinismus byl nalezen v Rakousku, Norsku a Británii.

Populace České republiky nepředstavuje z hlediska národní identity v rámci jedenácti analyzovaných zemí žádný extrém, naopak se jeví spíše jako průměrná. Teritoriální identitou, definicí obrazu národa a mírou patriotismu či šovinismu se česká populace velmi podobá populaci slovenské. U obou převažuje teritoriální identita se státem, obraz národa je složen jak z kulturních, tak státoprávních prvků (příslušníci českého a slovenského národa musí umět jazyk, cítit se Čechem či Slovákem, respektovat politické instituce a zákony země, mít občanství a žít na území Česka či Slovenska po většinu svého života), Češi i Slováci jsou hrdí na kulturu a nevyznačují se výrazným šovinismem.

KLÁRA PLECITÁ-VLACHOVÁ vystudovala Fakultu sociálních věd (Mgr. a Ph.D.) a Právnickou fakultu UK (Mgr.). Je vedoucí oddělení Hodnotové orientace ve společnosti SOÚ AV ČR. Zabývá se výzkumem politických a národních hodnot a postojů, jejich kontinuity a změny, a vztahu k lidskému chování. V letech 1999–2003 připravovala výzkumy ISSP v České republice a od roku 2001 je národní koordinátorkou výzkumu ESS. Společně s Petrem Matějkou je spolueditorkou knihy Nerovnost, spravedlnost, politika, která vyšla v roce 2000 v nakladatelství SLON.

BLANKA ŘEHÁKOVÁ pracuje jako vědecká pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Hodnotové orientace ve společnosti. Zabývá se hlavně statistickým modelováním, analýzou sociálních a vzdělanostních nerovností, volebním chováním, sociálními sítěmi a chováním k životnímu prostředí.

Literatura

- Carey, S. 2002. „Undivided Loyalties. Is National Identity an Obstacle?“ *European Union Politics* 3 (4): 387–413.
- Delanty, G. 1998. „Social Theory and European Transformation: Is There a European Society?“ *Sociological Research Online* 3 (1): www.socresonline.org.uk/socresonline/3/1/1.html.
- Deutsch, K. 1966. *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gellner, A. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Haller, M. 1997. „National Identity and National Pride in Comparative Perspective“. Paper presented at the 3rd Conference of the European Sociological Association 27–30 August 1997, University of Essex.
- Haller, M. 2000. „National Identity and National Pride in Europe. A Study in Nine Member States of the European Union“. Manuscript. Contribution to the volume Gaspare Nevola, ed. *Una Patria per gli Italiani: La Questione Nazionale Oggi*, Editore Carocci, Roma 2003.
- Hjenn, M. 1998. „Reconstructing ‚Positive‘ Nationalism: Evidence from Norway and Sweden“. *Sociological Research OnLine*, Vol. 3, No. 2, <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/3/2/7.html>
- Heywood, A. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Keane, J. 1998. *Civil Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Knudsen, K. 1997. „Scandinavian Neighbours with Different Character? Attitudes Toward Immigrants and National Identity in Norway and Sweden“. *Acta Sociologica* 44: 223–243.
- Kohn, H. 1955. *Nationalism: its meaning and history*. Princeton: Van Nostrand.
- Kuzio, T. 2001. „Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?“ *Politics* 21 (3): 168–177.
- Marks, G. 1999. „Territorial Identities in the European Union“. Pp. 69–91 in J. J. Anderson (ed.), *Regional Integration and Democracy: Expanding on the European Experience*. Boulder, CO: Rowman and Littlefield.
- Meinecke, F. 1907. *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München und Berlin.
- Nedomová, A. a T. Kostecký 1997. „The Czech National Identity“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 5 (1): 79–94.
- Peters, B. G. a Ch. Hunold 1999. *European Politics Reconsidered*. New York: Holmes and Meyer. 2. vydání.
- Rejai, M. 1991. *Political Ideologies. A Comparative Approach*. Armonk, NY/London: M. E. Sharpe.
- Smith, A. D. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith, T. a L. Jarkko 2001. „National Pride in Cross-National Perspective“. National Opinion Research Center/University of Chicago: <http://www.issp.org/paper.htm>.
- Van Kersbergen, K. 2000. „Political Allegiance and European Integration“. *European Journal of Political Research* 37 (1): 1–17.
- Weber, E. 2003. „The Myth of the Nation and the Creation of the ‚Other‘“. *Critical Review* 15 (3–4): 387–402.
- Weigert, A. J. et al. 1986. *Society and Identity. Toward a Sociological Psychology*. Cambridge.
- Wimmer, A. a N. Glick Schiller 2003. „Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology“. *The International Migration Review* 37 (3): 576–610.

Příloha

Tabulka P1. Výsledky faktorové analýzy pro jednotlivé země (extrakční metoda = principal component analysis, rotační metoda = varimax s normalizací Kaisera). Země nejsou váženy na stejnou velikost souborů. Kritérium pro zahrnutí faktoru je příslušné charakteristické číslo větší než 1.

Německo západní: 2 faktory, první vysvětluje 40,0 % celkové variance, druhý 30,3 %.

	1	2
Čtvrť	0,869	0,017
Město	0,854	0,149
Okres	0,622	0,463
Stát	0,356	0,719
Kontinent	-0,046	0,874

Německo východní: 2 faktory, první vysvětluje 41,0 % celkové variance, druhý 33,6 %.

	1	2
Čtvrť	0,862	0,111
Město	0,868	0,125
Okres	0,649	0,497
Stát	0,365	0,772
Kontinent	0,010	0,900

Velká Británie: 1 faktor, vysvětluje 52,0 % celkové variance.

	1
Čtvrť	0,715
Město	0,835
Okres	0,817
Stát	0,699
Kontinent	0,485

Rakousko: 1 faktor, vysvětluje 59,3 % celkové variance.

	1
Čtvrť	0,737
Město	0,820
Okres	0,871
Stát	0,820
Kontinent	0,566

Maďarsko: 2 faktory, první vysvětluje 46,5 % celkové variance, druhý 33,1 %.

	1	2
Čtvrť	0,889	0,091
Město	0,919	0,157
Okres	0,793	0,302
Stát	0,208	0,864
Kontinent	0,134	0,886

Itálie: 2 faktory, první vysvětluje 33,9 % celkové variance, druhý 32,0 %.

	1	2
Čtvrť	0,815	-0,033
Město	0,834	0,149
Okres	0,561	0,457
Stát	0,147	0,830
Kontinent	0,022	0,823

Norsko: 2 faktory, první vysvětluje 34,6 % celkové variance, druhý 29,4 %.

	1	2
Čtvrť	0,812	-0,058
Město	0,811	0,184
Okres	0,569	0,522
Stát	0,282	0,728
Kontinent	-0,108	0,795

Česká republika: 2 faktory, první vysvětluje 39,1 % celkové variance, druhý 35,1 %.

	1	2
Čtvrť	0,870	0,016
Město	0,831	0,244
Okres	0,657	0,488
Stát	0,265	0,819
Kontinent	0,064	0,885

Slovensko: 1 faktor, vysvětluje 53,0 % celkové variance.

	1
Čtvrť	0,714
Město	0,807
Okres	0,788
Stát	0,704
Kontinent	0,611

Polsko: 1 faktor, vysvětluje 55,2 % celkové variance.

1

Čtvrť	0,726
Město	0,796
Okres	0,808
Stát	0,718
Kontinent	0,655

Španělsko: 1 faktor, vysvětluje 55,5 % celkové variance.

1

Čtvrť	0,772
Město	0,870
Okres	0,807
Stát	0,718
Kontinent	0,505

Slovensko: 1 faktor, vysvětluje 52,3 % celkové variance.

1

Čtvrť	0,731
Město	0,838
Okres	0,806
Stát	0,710
Kontinent	0,474